

M. Kornecki, J. Samek

Stan zabytków powiatu wodzisławskiego

Ochrona Zabytków 11/3-4 (42-43), 264-268

1958

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ryc. 277. Łaziska, pow. wadziławski — fragmenty tryptyku z pocz. XVI w.

drewnianej, głównie z w. XIV—XVI; z nich do chwili obecnej ukończono prace przy następujących rzeźbach: Matki Boskiej z Dzieciątkiem z Głowic (pow. żywiecki) 3 ćw. w. XIV; Radziechowych (pow. żywiecki) ok. 1350; Gruszowa (pow. myślenicki) ok. 1370—90; Staniątek (pow. bocheński) 3 ćw. w. XIV (ryc. 275); Pieta z Jawiszowic z w. XIV; św. Anny Samotrzeciej z Żembocina (pow. proszowicki) ok. 1380 (ryc. 276). W toku konserwacji znajdują się rzeźby Matki Boskiej z Dzieciątkiem z Uliny Wielkiej (pow. miechowski) przed r. 1400; z Przyszowej (pow. limanowski) koniec w. XIV; z Waganowic-Niedźwiedzia (pow. miechowski) ok. 1420 r.; z Więclawic (pow. krakowski) ok. 1420; z Radziechowych (pow. żywiecki) ok. 1510, wreszcie pięć herm z Proszowic z 2 poł. w. XV. — Większość prac przy wymienionych zabytkach malarstwa i rzeźby wykonana została przez pracownię Malarstwa i Rzeźby Oddziału Krakowskiego P. K. Z., część przez absolwentów i studentów Wydziału Konserwacji A. S. P. w Krakowie pod nadzorem naukowym Katedry.

Na czoło prac konserwatorskich przy zabytkach snycerstwa wysuwa się niewątpliwie znajdująca się na ukończeniu konserwacji ambony o kompozycji w kształ-

cie drzewa Jessego z kościoła Klarysek w Starym Sączu (1671), oraz bogatego rokokowego wystroju snycerskiego wnętrza kościoła w Łapszach Wyżnych (pow. nowotarski), wreszcie renesansowego ołtarza bocznego z w. XVI/XVII z kościoła w Wysocicach (pow. miechowski). Odsobnionym przykładem się odslonięcie i ukończenie konserwacji barokowego stiukowego ołtarza głównego w tymże kościele, zasłoniętego dotychczas późniejszym ołtarzem drewnianym. Konserwacja ta przeprowadzona została częściowo jako praca dyplomowa na Wydziale Konserwacji A. S. P.

M. Kornecki

ROŻNE

STAN ZABYTEKÓW POWIATU WODZISŁAWSKIEGO

Powiat wodziławski, utworzony w wyniku nowego podziału administracyjnego w r. 1954, obejmuje południową część dotychczasowego powiatu rybnickiego, powiększoną przez dodanie kilku gromad z dawnego powiatu raciborskiego, oraz gromadę Bzie, przyłączoną z powiatu pszczyńskiego. Obszar powiatu jest silnie zurbanizowany w związku z istniejącym na części terenu i poważnie rozwijającym

Ryc. 278. Kokoszyce, pow. wodzisławski — rzeźba św. Anny Samotrzeciej, stan w 1957 r.

się przemysłem. Poszczególne miejscowości połączone są dość gęstą siecią komunikacyjną — drogową i kolejową.

Objazd zabytków powiatu dokonany we wrześniu ub. r.¹, ujawnił daleko idące zmiany w porównaniu ze stanem przedwojennym, znanym ze wzmianek w publikacjach². Przede wszystkim zna-

czne ubytki zanotować można w dziedzinie sakralnego budownictwa drewnianego³. Na krótko przed ostatnią wojną spłonął kościół w Moszczenicy z w. XVI; w jesieni r. 1939 rozebrany został kościół w Skrzyszowie pochodzący zapewne z w. XVI. Jako trzeci, padł ofiarą pożaru w czasie okupacji w 1942 r. kościół w Bziu

¹ Objazdu powiatu dokonano w związku z inwentaryzacją zabytków województwa katowickiego, podjętej z inicjatywy Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w porozumieniu z Państwowym Instytutem Sztuki — wykonywanej przez Zespół Dokumentacyjny przy Katedrze Sztuki Nowożytniej U. J.

² O zabytkach na omawianym terenie informują przede wszystkim: H. Lutsch, Verzeichniss der Kunstdenkmäler der Provinz

Schlesien IV, Reg. Bez. Oppeln, Breslau 1894; T. Dobrowolski, Sztuka województwa śląskiego, Katowice 1933.

³ Z końcem w. XIX istniały prócz zachowanych obecnie, kościoły w miejscowościach: Bzie Zameckie, Godów, Lubomia, Markłowice, Mszana, Moszczenica, Rogów, Skrzyszów, Syrynią (Lutsch. j.w.). Wygląd niektórych z tych zabytków nie jest znany z uwagi na brak ilustracji w publikacjach (ryc. 278)

Ryc. 279. Rogów, pow. wodzisławski — kościół drewniany spalony w 1897 r. (wg fot. ze zbiorów urzędu paraf.).

Zameckim, również z tego czasu. Obecnie zachowało się jeszcze tylko pięć kościołów drewnianych, a to: w Łaziskach z 1 poł. w. XVI (ryc. 280), Połomii z r. 1575 (ryc. 282), Ruptawie sprzed r. 1620, Jedłowniku z 1. poł. w. XVII oraz Niebooczowych z w. XVII (?). Niestety, z wyjątkiem Łazisk, obiekty te znajdują się w stanie silnego zniszczenia. Zagrożenie zachowanych jeszcze budowli zaistniało na skutek wzniesienia w wymienionych miejscowościach nowych, murowanych kościołów, opuszczenia starych, a z kolei braku bieżącej konserwacji tych ostatnich. Przeprowadzenia natychmiastowych prac konserwatorskich wymaga nieużytkowany dla celów kultu kościół w Połomii; szczególne niebezpieczeństwo dla tego obiektu stanowi zagrzybienie, w obec-

Ryc. 280. Łaziska, pow. wodzisławski — kościół drewniany, widok od wschodu. Stan w 1957 r.

nej chwili poważnie już zagrażające budynkowi. Podobnie opuszczone i zniszczone są kościoły w Jedłowniku i Ruptawie. Ten ostatni zasługuje także na uwagę ze względu na zachowaną w znacznych partiach dawną polichromię wnętrza z w. XVII, widoczną fragmentarycznie ponad późniejszymi sklepieniami pozornymi, oraz za ołtarzem głównym. Dekoracja ta, złożona ze scen figuralnych i motywów roślinnych wymaga dokładnego przebadania i odpowiedniej konserwacji. Zupełnie pozbawiony opieki ze strony dawnego użytkownika jest kościół w Niebooczowych o wnętrzu zdewastowanym i prawie całkowicie pozbawionym wyposażenia. Z wymienionych budynków jedynie kościół w Łaziskach jest używany dla celów kultu, jako kościół filialny.

Wzmiankowane powyżej kościoły należą do czołowych zabytków sakralnego budownictwa drewnianego na Górnym Śląsku. W oparciu o tradycyjny plan wykazują one różnorodność ukształtowania przestrzennego, i bogactwo szczegółów, które stanowią o indywidualnym charakterze poszczególnych zabytków. Ewentualność zniszczenia któregośkolwiek z tych zabytków byłaby więc nieodwracalną stratą dla zabytkowej architektury drewnianej Śląska.

Z zagadnieniem zagrożenia zabytków sakralnych łączy się problem szybkiego zanikania drewnianego budownictwa mieszkalnego i gospodarczego. Jak wykazał objazd, zabytki tego rodzaju nie istnieją tu już prawie zupełnie. Nie odnaleziono ani jednej chałupy drewnianej wykazującej cechy zabytkowe, a nieliczne zanotowane stodoły wieloboczne nie należą do cenniejszych przykładów tego typu⁴. Odosobnionym zabytkiem w powiecie okazał się spichlerz przynależny do domu nr 58 w Pszowie, zrębowy, o ścianach wyprawionych gliną, należący do typu, znanego z terenu powiatów głubczyckiego i raciborskiego. Ze zjawiskiem zanikania budownictwa drewnianego łączy się analogiczny problem w dziedzinie murowanego budownictwa wiejskiego. Przykładem tu może być fakt opuszczenia znajdującej się do niedawna w dobrym stanie plebanii w Połomii, wzniesionej w r. 1811 (ryc. 281). Wobec faktu, iż zabytki architektury murowanej na terenie powiatu wodzisławskiego zachowały się nielicznie, zagrożenie tego budynku nie po-

⁴ Wyniki inwentaryzacji sąsiedniego powiatu pszczyńskiego wykazały istnienie jeszcze kilkudziesięciu wielobocznych stodoł z w. XVIII i XIX, niejednokrotnie o dużej wartości zabytkowej. Większość tych zabytków jest niestety zagrożona bezpośrednio rozbiórka.

winno być w żadnym wypadku tolerowane⁵.

Omówionej sytuacji towarzyszy proces przepadania zabytków ruchomych, stanowiących pierwotne wyposażenie wnętrza starych kościołów. Zjawisko to ma przebieg wielotorowy. Z jednej strony w wypadku zniszczenia dawnego kościoła następowało zniszczenie pierwotnego wyposażenia, które jako nieprzydatne do nowoczesnych wnętrz, po tymczasowym użytkowaniu usuwano. W rezultacie z reguły wnętrza nowych kościołów w powiecie nie zawierają prawie zupełnie zabytkowych sprzętów. Odosobnionym przykładem jest tu Skrzyszów, gdzie w nowym kościele zachowały się dawny ołtarz główny z ok. r. 1600, obecnie używany jako boczny, a z szeregu rzeźb dwa posągi ewangelistów z XVIII wieku, wyróżniające się dużą wartością artystyczną.

Na ilości zabytków ruchomych w terenie niekorzystnie odbiła się również przeprowadzona przed wojną akcja przenoszenia cenniejszych obiektów do Muzeum Śląskiego, gdzie znalazły się zabytki przede wszystkim z zakresu plastyki cechowej, a to z miejscowości Bzie Zameckie, Jedłownik, Marklowice, Moszczenica, Połomia, Ruptawa, Skrzyszów⁶. W rezultacie w zakresie plastyki gotyckiej na obszarze obecnego powiatu wodzisławskiego zachowały się jedynie nieliczne obiekty:

1. Fragmenty tryptyku z pocz. w. XVI w Łaziskach, z którego zachował się posąg Matki Boskiej z Dzieciątkiem, wprawiony obecnie w barokowy ołtarz główny, oraz luźne skrzydła z płaskorzeźbami czterech świętych dziewcząt na awersach i malowidłami z postaciami świętych na rewersach. Niezależnie od nasuwającej się konieczności przeprowadzenia konserwacji tryptyku (posąg Madonny wykazuje znaczne uszkodzenia), również silnie zniszczone są malowidła na rewersach skrzydeł, — należałoby postulować zestawienie istniejących części, co pociągnęłoby za sobą rekonstrukcję szafy dla części środkowej (ryc. 277).

2. Posąg Matki Boskiej z Dzieciątkiem w kościele filialnym w Gołkowicach, z pocz. w. XVI;

3. Niepublikowana dotychczas rzeźba św. Anny Samotrzeciej w kapliczce przydrożnej w Kokosycach. Rzeźba ta pocho-

⁵ Do ważniejszych zabytków architektury murowanej zaliczyć należy kościół odpustowy w Pszowie (1743—6), kościół w Jastrzębil Górnej (1825), oraz nieznany dotychczas zespół folwarczny w Grabówce z pocz. w. XIX.

⁶ T. Dobrowolski, Rzeźba i malarstwo gotyckie w województwie śląskim, Katowice 1938.

Ryc. 281. Połomia, pow. wodzisławski — dawna plebania. Stan w 1957 r.

dząca zapewne z pocz. w. XVI, wyróżnia się od obiektów o podobnej ikonografii przedstawieniem w półfigurze, co sugeruje pochodzenie z predelli rzeźbionego tryptyku (ryc. 278).

Stosunkowo licznie zachowały się zabytki złotnictwa, przeważnie pochodzące jednak z wieku XVIII; na szczególną uwagę zasługuje monstrancja w kościele parafialnym w Mszanie pochodząca z ok. r. 1700, wyróżniająca się spośród innych zabytków. Z nielicznych wcześniejszych obiektów, obok znanego kielicha w Wodzisławiu, warto wymienić niepublikowane dotychczas gotyckie kielichy w kościele w Jedłowniku, pochodzące z w. XV oraz w Bziu Zameckim z w. XVI.

Wyniki objazdu upoważniają do wysnucia ogólniejszych wniosków. Omawiany teren należy do stosunkowo dobrze

Ryc. 282. Połomia, pow. wodzisławski — kościół drewniany, widok od wschodu. Stan w 1957 r.

zagospodarowanych, o rosnącym stopniu zamożności. Rozwój ten zaznaczył się ujemnie na stanie zabytków. W przeciwieństwie do zdania, iż ogólnie zły stan zabytków w Polsce jest wynikiem trudności gospodarczych, tu zaobserwować możemy przyspieszenie zniszczenia zabytków na skutek ożywienia ruchu budowlanego. Znamiennym przykładem tu może być rozebranie na terenie powiatu nawet neogotyckich kościołów murowanych, by na ich miejsce wzniesić nowe, okazalsze i bardziej „nowoczesne”, wraz z całkowitym nowym wyposażeniem⁷. Brak należytej opieki nad zabytkami wynika niewątpliwie z trwającego wciąż braku uświadomienia szerszego mas społeczeństwa o konieczności ochrony zabytków. Należy się obawiać, iż analogiczny stan rzeczy zaistnieje w niedługim czasie także na innych terenach. Najważniejszym postulatem byłoby więc wzmoczenie propagandy ochrony zabytków kultury, przy użyciu wszelkich stojących do dyspozycji środków. Dla powiatu wódziszawskiego byłoby najpilniejszą sprawą poza zabezpieczeniem zagrożonych zniszczeniem budowli, znalezienie dla opuszczonych zabytków odpowiedniego użytkowania, zapewniającego na przyszłość należyłą ochronę.

M. Kornecki i J. Samek

ODKRYTE POLICHROMIE W ZABYTKOWYCH KAMIENICACH JAROSŁAWIA

W ciągu kilku ostatnich lat odkryto na terenie miasta Jarosławia ciekawe zabytki polichromii i sztukaterii z drugiej połowy XVI i pierwszej połowy XVII stulecia. Do chwili obecnej stwierdzono obecność polichromii w 5 miejscach, dokładniejsze zaś wiadomości posiadamy o trzech zabytkach mieszczących się w kamienicach rynkowych: pod numerami 4 (kamienica Orsettich — Muzeum), 6 i 14.

W r. 1956 ówczesny konserwator woj. rzeszowskiego mgr Fr. Kruk umieścił w „Ochronie Zabytków” (nr 1-2/56, str. 108) krótki komunikat, w którym pisząc o remoncie XVI-owiecznej kamienicy Orsettich w Jarosławiu wspominał też o odkryciu w oficynie tego domu, w sali stropowej (tzw. Wielkiej Izbie) późnorenesansowej polichromii. Kamienica Orsettich pochodzi z końca w. XVI, ale w pierwszej połowie w. XVII po przejęciu jej

przez bogatego kupca krakowskiego Wilhelma Orsettiego została odnowiona i przebudowana. Z tego okresu pochodzi prawdopodobnie polichromia sali stropowej. Fragmenty jej zachowały się na ścianie wschodniej i południowej — na ścianie północnej i zachodniej badania stwierdziły zupełną wymianę tynków, a więc zniszczenie polichromii.

Na podstawie obecnego stadium odkrycia można stwierdzić, że ściana wschodnia, na której zachowały się tylko luźne fragmenty polichromii, była podzielona na pola szerokimi na 30 cm szlakami, złożonymi z węższych pasów w kolorach oliwkowo-zielonym, pomarańczowym, żółtym i niebieskim. Dekoracja wypełniająca pola zachowana była tylko w nikiłach, nie nadających się do rozpoznania fragmentach. Pod nimi węższe i szersze pasy pionowe w tych samych kolorach biegnęły przez całą długość ściany, tworząc dekorację do wysokości 2 m od podłogi. W odległości 30 cm od belki stropowej, a 28 cm od narożnika południowo-wschodniego widać było ślady głowicy kolumny, płasko i schematycznie potraktowanej. Trzon jej złożony z pasów czarnych i oliwkowo-zielonych sięgał prawdopodobnie podłogi.

Znacznie lepiej zachował się malowidło na ścianie południowej, tak że na podstawie zachowanych fragmentów można ustalić dekoracyjne założenie całości. Ściana ta przeparta jest dwoma oknami umieszczonymi we wnękach między trzema półkolumnami tokańskimi, zaś cała dekoracja malarska ma na celu stworzenie dla nich bogatej oprawy, o układzie opartym na schemacie architektonicznym powtarzającym się często w portalach, ołtarzach i nagrobkach w. XVII.

Podstawę kompozycji tworzą polichromowane, murowane półkolumny przy oknach, na nich wspiera się wykonane techniką malarską (frescosecco) zwieńczenie z wolut i esowato zwiniętych liści akantu. Dwie postacie alegoryczne w długich szatach uwydatniających fałdami kształty ciała, siedzą wsparte na wolutach, trzymając w ręku jakby pęki promieni sięgających stropu. Pola boczne między kolumnami a narożnikami, obramowane szeroką listwą, wypełniają motywy akantu o skrętańach wolutowych i maski lwów z pierścieniem w paszczy — na wzór kołatek u drzwi. Z polichromii tej zachowała się szczególnie dobrze część lewa obok okna i ponad nim. Fragmenty strony prawej, wprawdzie nieliczne i bardzo uszkodzone, pozwalają jednak stwierdzić, że powtarzał się tam ten sam układ motywów ornamentalnych, tylko naturalnie w odwróconym porządku.

⁷ Po r. 1945 rozebrano kościoły w Gorzycach i Rogowie (uszkodzone w czasie działań wojennych). Warto również wskazać na fakt, iż w związku z wzniesieniem w r. 1929 nowego kościoła w Radlinie, rozebrano murowany barokowy z r. 1737.